VERSLAG EENER STUDIEREIS.

DOOR

J. A. LOEBÈR Jr.

Aanleiding tot deze studiereis.

Toen de Conservator van het K. Z. A. E. Museum te Dresden, Dr Oswald Richter, in den aanhef eener studie „Zur Timor-Ornamentik“ (Abh. u. Ber. d. k. Zool. u. Antr. ethn. Museum zu Dresden 1899 N° 3) met eenigen wrevel gewaagde van: „der bisher so gut wie noch gar nicht bearbeiteten Ornamentik der indonesischen Völker“, met vermelding van de weinige opstellen van vreemde schrijvers op dit gebied, kon hij nauwelijks vermoeden, dat in de daarop volgende jaren van Nederlandsche zijde een krachtige poging zou gedaan worden tot bewerking van het inlandsche kunstgebied; dat in de jaren 1900—1903 een reeks van 24 grootere en kleinere opstellen te vermelden zouden zijn.

Toch had het vóór dien niet aan belangstelling in den handenarbeid van den inlander ontbroken.

Voor al de H.H. F. W. van Eeden en Dr Wijnmalen drongen herhaaldelijk aan op grootere behartiging dezer zaak, terwijl in Indië van Gouvernementswege een onderzoek werd ingesteld naar het voorkomen van kunstnijverheid onder de inlanders.

Dat dit goedbedoeld streven nagenoeg zonder resultaten is gebleven, lag vrijwel aan den opzet. Men ging te veel van het standpunt uit, dat dit onderzoek geheel en al in Indië zou moeten plaats vinden, daarbij rekenend op het groot aantal ambtenaren, in de verschillende deelen van Indië verspreid.

Dit was een onmogelijk verlangen! Studie van inlandsche kunstnijverheid kost veel tijd en zij, die belangstelden, misten dien. Bovendien is belangstelling alleen niet voldoende; men moet kunnen afbeelden, wat men beschrijft, 't zij door teekening, 't zij door fotografie. Deskundige voorbereiding is evenzeer gewenscht, en dit vooral werd pijnlijk gemist. Zij, die zich interesseerden voor kennis

der inlandsche talen, der Indische flora en fauna en geologie, konden zich voorbereiden met den uitgebreiden wetenschappelijken arbeid, die reeds bestond. Hier was men op geheel vreemd terrein, dat door zijne bijzondere vormen allerlei moeilijkheid aanbood. Geen ambtenaar op Timor heeft uit de verschillende keeren, dat hij een Timorees aan het sirih-pruimen zag, kunnen opmaken dat de daarbij gebruikte bamboekokers teekenen van een hoogst merkwaardige ornamentiek konden zijn.

Wat belangrijk kon zijn, was haast niet te beoordeelen. Men miste daarvoor vergelijkingsmateriaal. Het Europeesche kunstgebied kon daartoe weinig bijdragen, een bamboe-ornamentiek bestaat hier niet, het weven heeft zich steeds in heel andere richting bewogen, het vlechtwerk is weinig ontwikkeld gebleven. Daarentegen: op metaal- en aardewerkgebied, waarin Europa gedurende vele eeuwen veel merkwaardigs heeft geleverd, waarin de Europeaan bij uitstek deskundig zou kunnen wezen, werd juist door den inlander over het algemeen weinig gepresteerd.

Door het gebrek aan literatuur en de enorme afstanden was het vrijwel onmogelijk de enkele gegevens, in een bepaalde streek gevonden, naar waarde te beoordeelen en de juiste beteekenis er van te beschrijven.

Dit vergelijkingsmateriaal, de zoo belangrijke leerstof op dit nieuwe studiegebied, is daarentegen in ruime mate in onze ethnografische verzamelingen te vinden. Hier is het mogelijk het werk van verschillende streken rustig te beoordeelen en de eigenaardigheden zuiver te ontleiden. Door de aanwezigheid van andere voorwerpen, die in het oorsprongsland verdwenen zijn, is het mogelijk te letten op hetgeen de inlander gemaakt heeft, tot historische vergelijking. Toen men in Nederland, moede van het wachten op lokalen arbeid in Indië, de handen aan het werk sloeg, was men zich feitelijk niet bewust, dat deze museumstudie het meest urgente deel van dit vraagstuk was en bleek eerst successievelijk, dat het langs dezen weg mogelijk was, de voornaamste verschijningen op kunstnijverheidsgebied in het haar toekomend licht te stellen, een algemeen overzicht te geven. Zoo is het in de laatste jaren mogelijk gebleken het Indonesische weven en vlechten aldus te behandelen, terwijl het metaal-, kralen- en aardewerk en het bamboesnijwerk in bewerking zijn. Van een enkel eiland als Timor mocht het gelukken een dieper gaande studie te publiceeren. Verrassend nieuwe feiten zijn aldus in het licht gesteld, die bewezen hebben, dat er eene

Indische kunstnijverheid bestaat, welke alleszins recht heeft op meer behartiging.

Het spreekt vanzelf, dat langs dezen weg op complete behandeling niet gerekend kan worden. Het verkrijgen van voorwerpen voor ethnografische verzamelingen berust te veel op louter toevallig verzamelen; methode is alleen bij die series van voorwerpen gevolgd die, zooals bezweringsmiddelen en wapens, reeds eenigermate wetenschappelijk bewerkt waren. Volken als de Bataks en Dajaks, die sinds lang de aandacht van geleerden hebben getrokken, zijn tamelijk uitvoerig vertegenwoordigd, terwijl van andere, minstens even belangrijk, nauwelijks of in 't geheel niets in de musea te vinden is.

Maar toch, welk fragmentarisch geheel het aanwezig materiaal ook aanbiedt, het is in ieder geval mogelijk geweest den grondslag dezer studie te leggen, waarop een lokaal onderzoek in Indië met goede resultaten zal kunnen voortbouwen. Het gepubliceerde over deze materie kan tevens dienstbaar gemaakt worden op praktisch terrein. Bij pogingen tot herleving der kunstvlucht door onderwijs of ondersteuning van inlanders is het van het grootste belang te weten, waarop hun versieringskunst berust, wat de inlander presteeren kan, welke de sterke en zwakke punten in zijn technieken zijn. Ook het toegankelijk maken van mooie patronen, het verspreiden van goede inlandsche modellen kan hier en aan de wetenschappelijke studie en aan de praktische behoefte tegelijk voldoen.

Tot 1903 was dit onderzoek van Nederlandsche zijde voornamelijk gebaseerd op de voorwerpen in openbare en particuliere collecties hier te lande. Toen van haar inhoud voldoende kennis genomen was, werd het ten eerste wenschelijk de voornaamste ethnografische verzamelingen in den vreemde te bezoeken, met het doel het ginds aanwezige studie-materiaal door fotografie of teekening vast te leggen en in aantekeningen te bewaren ter aanvulling van het reeds gevondene.

Het Departement van Koloniën stelde mij daartoe in staat.

Bezochte verzamelingen.

Daar mijn particuliere werkzaamheden geen langere afwezigheid veroorloofden, ben ik verplicht geweest, deze studiereis in drie deelen te splitsen en heb op de eerste bezocht:

Bazel: Ethnographische Sammlung der Universität.

Museum der Missionsgesellschaft.

Zürich: Museum der Ethnogr. Gesellschaft.

Weenen: Anthropol. ethnogr. Abtheilung des k. k. naturhist. Hof-museums.

K. k. Handelsmuseum.

Op de tweede:

Londen: British Museum. Dept. of Brit. and Med. Antiq. and Ethnography.

Imperial Institute.

South-Kensington Museum, Indian Section.

Op de derde:

Barmen: Ethnogr. Sammlung d. Missionshaus.

Leipzig: Museum für Völkerkunde (Grassi-Mus.).

Dresden: K. G. L. Ethnogr. und anthropol. Museum.

Berlijn: K. G. L. Museum f. Völkerkunde.

Algemeene opmerkingen.

De ontvangst in deze musea liet niets te wenschen over. Met groote welwillendheid werd het door mij gewenschte ter beschikking gesteld; als hulp bij het opspannen voor het fotografeeren werd overal een der mindere beambten toegevoegd. Vooral trof het mij, dat slechts in één museum een aantal voorwerpen gereserveerd werden; in het Dresdener museum deelde de Conservator Dr. O. Richter mij mede, dat deze (voornamelijk Ind. weefsels en weefgereedschap) binnenkort door het museum gepubliceerd zullen worden.

Hetgeen ik eveneens niet verwacht had, was, dat de publicaties over Indische kunstnijverheid, niettegenstaande zij in het Nederlandsch opgesteld zijn, te Dresden en Weenen goede bekendheid genieten. In het Dresdener museum was zelfs aan elke kast der Indische Afdeeling een gedrukt lijstje opgehangen, waarop vrij compleet tot 1 Nov. 1901 hunne titels voorkwamen; naar Dr. Richter mij meedeelde, was dit bibliografisch lijstje reeds door enkele Nederlandsche bezoekers gekopieerd, die hun verbazing erover uitdrukten, dat men zulks alleen in eene vreemde instelling vond. Te Weenen werden dezelfde studies op de ethnogr. colleges door Dr. Wilhelm Hein gebruikt; deze lector heeft nl. voor zijn toehoorders eene handleiding vervaardigd, die hen spoedig in staat stelt onze taal te lezen. Ook in dit ethnogr. centrum bleek onze taal geen beletsel te zijn voor het gebruiken van onze literatuur.

In vrijwel alle musea waren de versierde voorwerpen bijzonder op den voorgrond gesteld en zelfs te Berlijn was men verder gegaan,

en had men in enkele kasten een systematisch overzicht van het Indische vlechtwerk gegeven.

Zijn deze instellingen ons Rijks-museum te Leiden in menig opzicht vooruit, in één punt staan ze gelijk, wat betreft de fotografische inrichting. Berlijn, Weenen, Dresden en vooral Leipzig bezitten een uitstekende donkere kamer voor het ontwikkelen van negatieven, doch een atelier, hoe noodig ook, is niet te vinden. Men is dus verplicht in de zalen te fotografeeren met al den overlast van het loopen der bezoekers, en is geheel afhankelijk van de aanwezige belichting, die steeds uit zijlicht bestaat. Het fotografeeren werd daardoor in niet geringe mate verzwaard.

Over het algemeen overtrof het gevondene mijne verwachtingen. Alleen te Bazel, Weenen en München moest ik eenige teleurstelling ondervinden.

Naar Bazel was ik vooral gegaan om de collecties, uit Centraal-Celebes door Dr Fritz Sarasin bijeengebracht, te zien. Ik meende hier, afgaande op eenige voorwerpen in het Rijks Ethnogr. Museum te Leiden, een aan de Dajaks verwante versieringswijze te vinden.

Dr. Fritz Sarasin deelde mij echter mede, dat zijn geheele collectie van Celebes naar het Dresdener Museum ter publicatie was gezonden en eerst in September zou terugkomen. Hij twijfelde er niet aan, of ik zou deze zien bij een eventueel bezoek aan Dresden, wat dan ook gebeurd is en waarbij ik tevens gelegenheid had op te merken, hoe weinig versierde voorwerpen aanwezig waren.

Te Weenen deed ik veel moeite om de collectie van de Aroe-eilanden, door G. W. W. C. Baron van Hoëvell aan den Aarts-hertog Ferdinand geschonken te zien te krijgen. Zulks gelukte mij evenmin als Dr. J. D. C. Schmeltz in 1896 ¹⁾). Bijzonder leed deed mij dit, daar de Aroe-eilanden in onze Ned. verzamelingen uitermate slecht zijn vertegenwoordigd.

Eene verrassing was het daarom in het Berlijnsche museum eene collectie van deze eilanden te vinden, door denzelfden O.-I. ambtenaar geschonken, en die mij in staat stelde meer kennis omtrent die streken op te doen.

Een vergoeding voor het niet-zien der genoemde Weener collectie was voor mij de kennismaking met Prof. A. R. Hein, den eersten schrijver op ons Indisch kunstnijverheidsgebied, wiens werk over

---

¹⁾ Verg. diens „Ethnographische Musea in Midden-Europa. Verslag eener studiereis 19 Mei—31 Juli 1895.” Leiden, 1896, p. 60.

de Dajaks terecht een diepen indruk in ons land gemaakt heeft. Met bijzondere liberaliteit stelde hij zijn materiaal van Indische kunstnijverheid tot mijne beschikking; en door zijne uitvoerige studies der Dajaks-collectie in het Ethnogr. Museum te Buda-Pest — de eenige verzameling in dit museum, voor onzen Archipel van belang — kon ik mij de reis naar de Hongaarsche hoofdstad besparen. Te München trof ik het zeer slecht. Ik had dit museum, hoewel het van onzen Archipel weinig bezit, gaarne bezocht om de Braziliaansche afdeeling, die men mij in Weenen zéér had aanbevolen. Doch de Directeur Prof. Buchner had reeds eenigen tijd een reis naar Klein-Azië aangevangen en de overblijvende beambte was voor een week op reis gegaan.

Zooals uit het hierboven vermelde van München blijkt, heb ik mij op deze studiereis niet uitsluitend met den Indischen Archipel beziggehouden. Wanneer de Afd. Indische Archipel bestudeerd was, heb ik mijn overigen beschikbaren tijd besteed aan de technieken, in onzen Archipel en elders voorkomend, en aan de ornamentale motieven, waarvan de mogelijkheid bestond, dat deze ook door andere volken gebruikt werden.

Versieringskunst buiten den Ind. Archipel.

Het werk van Britsch-Indië trok daarvan vooral mijn aandacht, omdat gebleken is, dat sinds eeuwen door den handel Britsch-Indische stoffen in onzen Archipel zijn geïmporteerd, waarvan de Koromandelsche batik en de tjindé's wel de voornaamste zijn. Ook de overblijfselen van Hindoe-beschaving in onzen Archipel maakten het wenschelijk, de mogelijk vreemde elementen te leeren kennen.

Hiertoe bood deze studiereis eene prachtige gelegenheid aan, te meer waar door de gebrekkige vertegenwoordiging van Engelsch-Indië in onze musea mij zulks onmogelijk was geweest.

De overrijke weefselcollecties van Britsch-Indië in het South-Kensington Museum en het Imperial Institute, van Ceylon te Bazel, de verschillende voorwerpen van Voor- en Achter-Indië te Berlijn, Leipzig en Weenen gaven mij echter volop de overtuiging, dat, met uitzondering van het Javaansche koper- en het Indische aarde-werk, het Indonesische sierwerk, zooals het zich vertoont op weefsels, vlechtwerk, kralen- en snijwerk beslist autochthoon te achten is. Meer nog! Vlecht- en kralenwerk, bamboe-snijwerk en batiks heb ik in gelijke, decoratieve waarde onder geen der andere volken kunnen terug vinden. De vormenrijkdom van het Dajaksche snijwerk

is zonder weêrga en al wordt in Afrika en Amerika veel met kralen gewerkt, geen stuk kan zich meten met de decoratieve schoonheid der Dajaksche voorwerpen. Het metaalwerk der Bataks kan in techniek en ornament met geen ander vergeleken worden. Wat de inlandsche vrouwen uit katoen weten te maken, staat artistiek op gelijke hoogte als de meer schitterende, de kleur-rijker doeken van Zuid-Azië. Iets, dat ons inlandsche vlechtwerk nadert, is alleen bij de Haussa-negers en in N.-Amerika eenigermate terug te vinden. Doch geenszins met dien technischen rijkdom of die ornamentalsontwikkeling! Hierin staat het Nederlandsch-Indische boven alles.

De reeds lang erkende superioriteit der Javaansche batiks als weefselversiering vindt in deze meerderheid der andere, genoemde technieken een equivalent.

Met het oog op het streven, de produkten der O. I. kunstnijverheid een afzetgebied in Europa te verzekeren, leek mij een onderzoek naar het al of niet zelfstandige karakter van bijzonder practisch belang. Het behoeft geen uitvoerig betoog, dat juist die voorwerpen goede handelswaarde kunnen verkrijgen, welke door vorm en typisch uiterlijk de aandacht trekken.

Vondsten op O. I. kunstnijverheidsgebied.

Daar voor hetzelfde doel eene verzameling van goede patronen op verschillend technisch gebied van bijzonder nut kan zijn, heb ik mij bij deze studiereis een dubbele taak gesteld:

1^e. Studiemateriaal te verzamelen, dat over de technische behandeling en de ornamentalswaarde licht kan geven;

2^e. Afbeeldingen te maken van mooie Indische patronen, die tot versterking der inlandsche sierkracht aangewend kunnen worden.

Met het eerste ben ik gelukkiger geweest dan met het tweede. De resultaten van punt 1 sloten prachtig aan bij de waarnemingen in onze verzamelingen; ja, zelfs mocht het mij gelukken in enkele musea versierings-richtingen te vinden, waarvan ten onzent niets aanwezig is; volmaakt nieuwe gegevens dus.

Punt 2 leverde alleen in bamboesnijwerk en mandenwerk een goeden oogst op. Dit kwam overeen met de ervaring, ten onzent reeds opgedaan. De geleerden, wien meerendeels het bijeenbrengen van collecties is opgedragen, hebben zich bijna steeds bepaald tot het verkrijgen van een enkel exemplaar. Series van bepaalde voorwerpen komen daardoor zelden voor; en van enkele, zooals matten, zijn ze bijna niet te vinden. Alleen pijlen, waaraan de wetenschap reeds

lang aandacht heeft gewijd, zijn in overvloedige mate aanwezig.

Ter verkrijging van een beter overzicht zal ik de vóndsten op O. I. Kunstnijverheidsgebied groepsgewijze bespreken.

I. Metaalwerk.

Op dit technisch gebied is weinig nieuws te vinden, vooral omdat de inlander als metaalbewerker niet veel presteert. De bewerking der wapens, der stalen klingen, is het beste in techniek, doch sinds lang bekend. Het Javaansche koperwerk met geciseleerde versiering is alleen te Weenen, Dresden en Berlijn in enkele exemplaren aanwezig en herinnert ook hier sterk aan vreemde invloeden, zóó zelfs, dat enkele sprekend op het geciseleerde koperwerk van Benares gelijken.

Wat de Javaan in gegoten koper heeft gepresteerd, is leerzaam te zien te Dresden, waar vier antieke imitaties der Rijkssieraden van Djokjokarta zijn. Deze zijn meesterlijk behandeld, gelijkmatig dun gegoten en in alle détails zorgvuldig afgewerkt. De ciseleering toont gelijke verzorging. Deze voorwerpen dateeren uit de 18e eeuw en staan ver boven hetgeen in onze jaren in geelgieterswerk wordt gemaakt. Van Padangsche filigrain komen vrij algemeen de bekende sigarenkokers voor.

Bataksch koperwerk is in zeer gelukte exemplaren te Barmen, Londen, Weenen, Leipzig en Berlijn aanwezig. Wel bezit elk museum niet meer dan 4 à 5 stuks, doch bij elkaar vormt dit een mooie aanwinst, die te belangrijk is, daar dit Bataksche koperwerk onder de zeldzame verschijningen op kunstnijverheidsgebied behoort. Koperen pijpen, armbanden en voorhoofdversieringen worden van gegoten geel koper gemaakt, echter zóó dat slechts de hoofdvorm met blank vlak ontstaat. Met getrokken koperen draden wordt de versiering op het gietvlak bevestigd en zoo technisch meesterlijk, dat het haast niet te raden is, hoe die draden vastgemaakt zijn. Met deze draden is een uitvoerig ornament vervaardigd, dat tot het beste behoort, wat door de Bataks op decoratief gebied is gemaakt. Vermoedelijk heeft het tevens symbolische waarde, daar de versiering uit allerlei motieven bestaat, vooral maskers en stierenkoppen. Die gegevens zijn merkwaardig saamgevoegd, bij den eersten oogopslag ziet men een mooi samengesteld ornament, waaruit eerst bij aandachtige beschouwing de bestanddeelen te voorschijn komen.

Ook in verband met de Padangsche filigraintechniek is dit Bataksche koperwerk van bijzonder gewicht; beide toch baseeren zich op het

gebruik van getrokken draden, in de Padangsche Bovenlanden zelfstandig toegepast, in de Bataklanden op gegoten vlakken.

II. Aardewerk.

Dit behoort evenals het metaalwerk tot de technieken, in den Indischen Archipel tot weinig hoogte gegroeid. Vrijwel in alle bezochte musea zijn ruw gevormde potten, met de hand geklopt of zeldzamer op de schijf gedraaid, te vinden.

Bazel en Leipzig bezitten ieder een exemplaar, dat door versiering en bewerking meer aandacht verdient. Het eerste herinnert in vorm aan Britsch-Indisch koperwerk, iets dat veel voorkomt bij inlandsch aardewerk, en is op de schijf gedraaid. De versiering is door fijne insnijding aangebracht en wel het mooiste wat ik op dit gebied ken. Afkomstig uit Palembang, draagt het 't half naturalistisch ornament, dat veel op Sumatra voorkomt en zelfs tot in de kuststreken van Borneo terug te vinden is.

Het tweede is een zeldzaam exemplaar van de pottenbakkerij, in Zuid-Celebes voorkomend. Hier worden de potten vóór het bakken versierd met insnijdingen of door ze te persen in geornamenteerde mallen. Van de laatste versiering was deze kruik een bijzonder gelukkig voorbeeld, dat in dezen mooien vorm voor mij volmaakt nieuw was.

III. Bamboe-snijwerk

Belangrijke aanwinsten zijn op dit versieringsgebied te vermelden.

Vrij algemeen waren in de bezochte musea bamboekokers der Bataks en Dajaks, zoodat ik met 78 rubbings mijn materiaal vrijken kon.

Het Bataksch ornament bleek hoofdzakelijk geritst te zijn met delicate versiering op geometrischen grondslag. Te Londen vond ik alleen twee gesneden kokers met een voor Bataksch bamboe-ornament hoogst zeldzaam menschenfiguur en allerlei mystieke dieren.

Het in bas-relief gesneden ornament der Padangsche bamboekokers is meer naturalistisch dan het voorgaande. Door hun algemeen voorkomen was het mij mogelijk een zonderling feit op te merken. Bij Dajaks, Timoreezen en Bataks toonen de versieringen der bamboekokers steeds een groote verscheidenheid. Hier schijnt dat niet het geval te zijn en stereotiep keert op alle kokers dezelfde ornamentatie terug, een naturalistisch ornament in een scherp uitgedrukten toempal gerangschikt.

Tot de kennis van het Dajaksche ornament droeg het gevondene in hooge mate bij. Hetgeen door mij op grond van gegevens in onze verzamelingen werd vermoed, vond hier groote bevestiging. De kokers uit de Nederl. Indische kuststreken, te Berlijn, Dresden, Leipzig en Weenen aanwezig, en die uit de kuststreken van Serawak en Broenei in London, toonen alle een gelijkend, half naturalistisch ornament, dat ook op Sumatra te vinden is. Het bestaat wel uit de bekende ineengrijpende spiralen, doch is opgesierd met blad-vormige détails. Een zelfstandige vorm is te vinden in een typische, geometrische verdeeling van het kokervlak, waarbij de hoofdlijn als een spiraal om den koker golft of waarbij het hoofdmotief in schroefvormige beweging is geplaatst.

Voorbeelden zulker decoratie waren reeds in onze Ned. verzamelingen gevonden, waarbij deze nu een gelukkige aanvulling kunnen geven.

Het mooiste Dajak-ornament is echter in Centraal-Borneo te vinden.

Te Leipzig leverde de onlangs aangekochte collectie-Bier (deelnemer der expeditie van Dr. Nieuwenhuis) hiervan rijk materiaal.

Van de Kajans waren een aantal zeer mooie kokers aanwezig, welke die van Dr. Nieuwenhuis met nieuwe variëteiten aanvulden. Nog belangrijker was, dat hier ook kokers van de Longglat-Dajaks in goede hoeveelheid te vinden waren, daar deze in de collectie van het Leidsche museum ontbreken. In stijl gelijken deze op de Kajan-decoratie, doch zij zijn fijner gedetailleerd. Eenvoudige kokers der Kajans bood het Britsche museum aan, die zonderling afstaken bij den decoratieven rijkdom der bovengenoemde.

Hier waren ook interessante kokers van de Kĕnja's, die meerendeels een zeldzaam uitgewerkt masker als eenige versiering toonden. Ook exemplaren, die eenigszins aan den Kajanstijl herinnerden, doch grootscher van opvatting waren.

Van de Baram-rivier waren in de collectie-Horse een groot aantal kokers, die weer geheel nieuwe versieringsrichtingen te zien gaven.

De Timoreesche kokers te Berlijn, Dresden, Weenen en London waren mij reeds bekend en deels gepubliceerd in mijn Timor-studie. Het trof mij daarom te Leipzig een viertal kokers te vinden, waarvan een exemplaar een mooie versiering met hagedissen te zien gaf.

London en Berlijn gaven mij weder gelegenheid mijne rubbings van Papoea-kokers te vermeerderen. Ook van het mooie snijwerk van Timorlaet, te Berlijn en London, werden rubbings vervaardigd.

IV. Snijwerk in hout en been.

Snijwerk in hout en been, als b.v. bij gevesten van wapens, was vrijwel aanwezig in de bekende versieringen van Java en Borneo, doch kon geen nieuwe feiten laten zien. Het interessantste op dit gebied was wel een reeks van vijf houten, Javaansche gollok's in het Dresdener museum; deze verwante versieringen toonden heel interessant den overgang van masker tot sterk gestileerd ornament. Echter behield genoemd museum zich ook deze serie ter eigen publicatie voor.

De gesneden beelden van Bali, te Berlijn en Dresden aanwezig, konden zich niet meten met hetgeen te Amsterdam en Leiden berust.

Een zeldzaam werkstuk van bijzonderen rang was daarentegen te Barmen. Een houten mansfiguur in zittende houding en vrijwel naturalistisch voorgesteld. Dit beeld van Nias was zoo goed gelukt, als ik mij geen tweede uit den Indischen Archipel kan herinneren.

Dit zendings-museum bezat ook eenige belangrijke modellen van versierde Bataksche huizen en twee curieuse beelden, als gevel-versiering bedoeld.

Ook weer van de zoo alleen staande Bataks een dolk met beenen greep en scheede, bedekt met fijn snijwerk.

V. Vlechtwerk.

Op het gebied van mattenvlechterij is de oogst gering geweest. De keurige Minahasa-matjes bezat het museum te Dresden, waar ook de eerste, mij bekende mat van de Sangir-eilanden voorkwam. Dit exemplaar, uit rood en geel geverfde palmbladstrooken saamgesteld, toonde eene versiering, wel in den stijl der kofo-weefsel doch met een zelfstandig cachet.

De mooie Borneomat met de drie groote slangen, die op de Vlechtwerk-tentoonstelling in 1902 zoozeer de aandacht trok (N° 275) vond ik terug te Berlijn. In een donker hoekje was deze opgehangen. Het ornament was volkomen analoog, alleen werd dit doorkruist met schuine, bruine banden.

Op dezelfde tentoonstelling was ook een mat met opengevlochten rand, volgens opgaaf van Timor (N° 647). Nu behoort dit open vlechtwerk (anjam bërkrawang) op Sumatra thuis, waar het van Atjeh tot in de Padangsche Bovenlanden veelvuldig voorkomt, op matten en mandewerk toegepast. Als oude voorwerpen, vroeger voor den eeredienst gebruikelijk, bracht Dr. Nieuwenhuis twee grof

gewerkte maar opengevlochten matten van de Kajans mede, terwijl in de Afd. Z.-Celebes te Leiden eenige voorwerpen aanwezig zijn van opengevlochten vlechtwerk, evenals de Bataksche voor bordenhangers enz. bestemd.

Berlijn droeg tot de betere kennis van dit interessante krawangwerk bij, door een 8-tal matten met opengevlochten randen en ook weer afkomstig van Timor, verzameld door den scherpzinnigen A. Jacobsen ¹.

Mandenwerk en hoeden uit verschillende deelen van den Archipel waren in de meeste musea vertegenwoordigd. Onder deze leverde Borneo een rijken oogst; en van Singaparna, dit vlechtwerk centrum in de Preanger, waren in Leipzig een tweetal oude exx. Daar de oude modellen hier verdwenen zijn en door minder fraaie, Europeesche vervangen, was dit vooral een aardige vondst. Berlijn spande de kroon met de Timor-collectie van Jacobsen. Een groot aantal bijzonder mooie sigarenkokers van Dilly waren hier te vinden. Dezelfde gele orchideeënstengel, ook in Celebes en Borneo in zwang, was hierbij veel gebruikt en deed zeer mooi bij de frissche, heldere kleuren.

Eveneens in grooten getale waren er manden van pandanblad gevlochten in het anjam-gila, het stervormig vlechtwerk. Dit komt vrij verspreid in den Archipel voor, meestal blank gehouden.

Slechts een enkele maal ontmoette ik een eenvoudige versiering, verkregen door het invlechten van kleurige draden. Hier op Timor, zoowel Oost- als West-, is met dit invlechten bijzonder gewerkt en rijke ornamentaties zijn aldus verkregen. Veelvuldige patronen vertoonde deze collectie, zoodat dit anjam gila van Timor in ornamentrijkdom bijna met het Dajaksche gelijkgesteld mag worden.

Een nieuwe bijdrage dus tot den zelden vermoeden rijkdom van Timor op kunstnijverheidsgebied. Wetenschappelijk belangrijk, en niet minder op praktisch gebied. Over het algemeen toch bereikt het Indische mandenwerk niet de hoogte van de mattenvlechterijen is een dergelijke aanwinst van belang, vooral daar dit vlechtwerk met eenige oefening makkelijk en snel te maken is.

Weer te Berlijn zag ik voor 't eerst het vlechtwerk van de Aroe-eilanden. Dit is op curieuse wijze versierd. Volgens de beschrijving van Baron van Hoëvell ² zijn hierop uitgesneden figuren van palm-

¹ Verg. Jacobsen „Reise in die Inselwelt des Banda-Meeres”, Berlin 1896.

² Tijdschr. Bat. Gen. XXXIII, 1890, p. 78.

blad genaaid en door het hangen in den rook zijn de bedekte deelen blank gebleven en het fond gekleurd. Het deed mij veel genoegen, dit werk, bij ons geheel niet te vinden, eindelijk te kunnen zien. Ik had nl. reeds vroeger getwijfeld of rook alleen in staat zou zijn op deze wijze een blijvende versiering aan te brengen. Bij deze Berlijnsche exemplaren was het fond bedekt met een vuilbruine kleur, terwijl in de retsen der gevlochten strooken overblijfselen van een korrelige, bruine stof te vinden waren. Dat de rook wellicht gebruikt wordt als fixeermiddel voor de kleuren, is begrijpelijk, doch de kleuren worden op de gewone schabloonmanier aangebracht. Ook een exemplaar was met dofroode verf bewerkt, wat geheel en al een rook-procédé uitsluit.

Twee buitengewoon mooie hoeden der Alfoeren van Z. Celebes bezat het Berlijnsche museum, benevens een nieuw type van mandenwerk, van hetzelfde volk afkomstig.

Te Zürich en Leipzig kopiëerde ik eenige interessante Japansche vlechtslagen, ter mogelijke aanvulling van het Ind. vlechtwerk van belang.

VI. Kralenwerk.

De reeds genoemde Leipziger collectie gaf op dit gebied heel wat belangrijks te zien, eveneens de collectie van Dr. Nieuwenhuis goed aanvullend. Wat de Kajan-vrouwen hierin maken is werkelijk onge-evenaard.

Typisch is het, dat, hoe bemind kralen over het algemeen bij inlanders ook zijn, toepassing daarvan als kralenwerk zoo weinig voorkomt.

Men vindt dit nl. onder de oudere voorwerpen van Timor in het Leidsch museum, doch niet meer onder de nieuwere; het trof mij daarvan in de zeer complete Timor-collectie te Berlijn geen enkel werkstuk te vinden, zoodat een verdwijnen van deze techniek op Timor wel waarschijnlijk is.

Dan vindt men nog kralenwerk bij de Bataks. In Barmen en Leipzig vond ik nl. eenige mooie hoofdbanden van dit materiaal gemaakt, die geheel nieuw voor mij waren. De maskermotieven van het koperwerk keerden hierin terug.

VII. Batiks.

Nieuws omtrent de Javaansche batiks bracht deze studiereis niet, wat zeer begrijpelijk is na de zorgvuldige onderzoekingen van Nederlandsche zijde.

Wel wat de verspreiding dezer wastechniek buiten Indië betreft. Bekend was, dat deze op de kust van Koromandel als Kling'sche batik voorkomt, waar met een spits instrument, soms dubbel en niet ongelijk aan de punten onzer teekenpen fijne teekeningen in was worden aangebracht aan één zijde van het doek, ter uitsparing tijdens het verven.

In het Imperial Institute te London was uit Tinnevely een aardige collectie aanwezig van voorwerpen in bewerking, die de techniek aan de kust van Koromandel verduidelijkten.

Blijft hier de was een tijdelijk hulpmiddel, dat na het verven verwijderd wordt, bij de doeken der Afridi's in dit Museum en te Berlijn werd kleurige was op het geverfde doek bevestigd en vormde zóó de versiering. De tijdelijk aangebrachte was werd hier blijvend ¹.

De genoemde wastechniek aan de kust van Koromandel is in zoover verwant met de Javaansche batiks, dat de was als uitsparingsmateriaal gebruikt wordt. Meer punten van overeenkomst zijn er haast niet, daar ook de verfwijze verschilt. Ook worden de doeken op Java aan twee zijden bewerkt.

De was wordt op Java met een koperen instrumentje, de tjan-ting, aangebracht, waardoor het ornament door den breederen wasstroom een vloeiender aspekt krijgt. De Britsch-Indische bewerking laat daarentegen toe, dat met de was geteekend wordt in fijne lijntjes op het doek, zonder iets van uitvloeijing te geven. Op die wijze ontstaat een dunne laag, die niet als de dikkere, Javaansche tijdens de verdere bewerking barst.

Hoogst verwonderd was ik daarom, te Weenen een vierkante, katoenen lap uit Turkestan te vinden, geheel volgens de Javaansche batik-methode behandeld. Als het ornament geen geheel ander cachet gehad had, zou men meenen een grofgekleurde Javaansche batik voor zich te hebben.

Het gevaar bestond natuurlijk, dat dit een enkel exemplaar was, zonder op den naam van volkswerk aanspraak te mogen maken; een vondst van den een of anderen Oosterling, die deze techniek elders gezien had. De Directeur van het Weener Hofmuseum, de

¹ Dit is geen was, maar ingedikte olie van de plant *Carthamus Oxyacantha* Bieb., een varieteit van saffloer. Zie het opstel van G. Watt en D. Kooper in *Agricultural Lodger*, 1901, N° 12, p. 393—414, met 2 staaltjes. Op de gestolde olie, aan ééne zijde van het doek in figuren aangebracht, wordt ten slotte fijngewreven mica gestrooid, dat eene zilveren weerschijn geeft.

Geheimraad Frans Heger, verzekerde mij echter uitdrukkelijk, dat hij veel dezer doeken in Turkestan had zien dragen.

Te Berlijn vond ik een nieuwe aanwijzing in deze richting. Hier waren twee doeken, doch nu van zijde, met Arabische lofspreuken voorzien en ook weer op Javaansche wijze gebatikt.

Er bestaat dus alleszins de mogelijkheid, dat het alleenstaan der Javaansche batikwijze onjuist mag heeten.

VIII. Plangiwerk.

Slechts enkele stalen van dit „gebonden“ goed waren uit den Indischen Archipel te vinden.

Daarentegen uit Britsch-Indië veelvuldig en in mooiere bewerking, Typisch bleek mij deze techniek te zijn. Ze komt voor van Turkestan tot Japan, in onzen Archipel, bij de Arabieren van Klein-Azië, bij enkele negerstammen in Centraal-Afrika en in Oost-Peru. Een enorme verbreiding dus!

IX. Weefsels.

Naast de meer bekende Atjeh'sche idjas en de goudweefsels van Kota-Gëdang (Pad. Bovenl.), te Berlijn, Leipzig en Weenen aanwezig, trokken eenige Bataksche doeken bijzonder mijn aandacht. Dit waren donkerbruine weefsels met lichtbruin doorweven, en waarin een zeer uitvoerig ornament in blauwen ikat aanwezig was. Vreemd was het, doeken in dit genre in de drie genoemde musea aan te treffen, terwijl hiervan zelfs in de musea en de particuliere collecties ten onzent geen staal aanwezig is.

Een typisch Bataksch doek, door zijn rhombenpatroon verwant aan de patola-doeken, die overal in den Archipel aangewezen kunnen worden, kwam stereotiep voor en herinnerde sterk aan eene imitatie van zijde-weefsel in katoen. Ook de andere toonden dat streven, iets, dat geheel niet van de Bataksche doeken bekend was. Trouwens de gecompliceerde ornamentatie, door ikatten aangebracht, was evenzeer onbekend ¹.

Te Barmen waren doeken, die aardig aansloten bij de Bataksche ragi-doep's. Dit zijn de groote slimoets, in welks einden een groot, vierkant stuk is ingevoegd, met bijzonder gedetailleerd weefornament, waarin de Bataks voorouderbeelden meenen te zien. In dit museum

¹ Verg. Plaat XII, fig. 1 en 2 in Bulletin Kol. Museum, N° 29 (Dec. 1903).

waren twee dergelijke lappen, afzonderlijk gebruikt en met kralen omzoomd. Een groote, witte doek was aan de uiteinden geheel doorweven met een rapi-doep versiering. Ook een mooie, bruine slimoet met geel doorweven van de Abit-Bataks, die door zijne kralenversiering alleen door hoofden gedragen mag worden.

Op de Haagsche weefseltentoonstelling in 1901 was een vierkante lap van Bengkoelen, ingezonden door het R. E. museum te Leiden, die door het mythologisch ornament op streng geometrischen basis bijzonder de aandacht trok (N° 177 van den catalogus). Iets dergelijks was geheel niet van dit gewest bekend; wel kwamen in de Lampongs eenigszins gelijke lappen voor.

Dat de herkomst-opgave van genoemd exemplaar juist was, bleek in het Weener museum. Hier was een analoge doek, hoewel anders geornamenteerd en ook weer als afkomstig uit Bengkoelen geïnventariseerd.

Waarvoor die vierkante lappen dienen, was geheel onbekend. Eene aantekening van H. O. Forbes (niet in zijn bekend werk te vinden) was bij eenige Lampongsche lappen gevoegd, die hierover eenig licht gaf. Bij begrafenismaaltijden werden die lappen gebruikt om over de opgedragen spijsen te liggen. Vermoedelijk staat dus het symbolieke ornament, waarin ook menschen figuren voorkomen, met de doodenvereering in verband ¹.

Ook uit de Lampongs was te Weenen een zijden doek, een namaak tjindé, die vrijwel analoog was aan een exemplaar in het Rotterdamsch museum voor L. en V., waarvan de herkomst uit de Lampongs betwijfeld werd.

Te London, Weenen, Leipzig en Berlijn waren talrijke doeken uit Borneo, die bewezen, welke belangrijke weefkunst op dit eiland bloeit (of gebloeid heeft). Doeken uit Serawak met flottanten inslag herinnerden sterk aan hetgeen op de Sangir-eilanden in kofo wordt gemaakt. Een enkel doek van de Beadja-Dajaks bewees, dat de flottante inslag ook bij weefsels uit vezels (lëmba) voorkomt. Prachtige ikats op katoen toonden, hoezeer ook deze weefselversiering op Borneo gekend wordt.

In verband met de reeds door mij gevonden verwantschap van

¹ Blijkens Bulletin Kol. Mus. N° 29 (Dec. 1903) p. 49—50 komen deze lappen van Tandjoeng Djati aan het Ranau-meer, dus feitelijk nog Palembang, op de grens van Bengkoelen. Verg. Forbes' „A Naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago... from 1878 to 1883", London 1885, p. 175—176.

Dajaksch werk met Timoreesch snij- en vlechtwerk was het belangrijk, te Weenen en Leipzig eenige Dajaksche doeken te vinden, die sterk aan de Timoreesche door ornament en bewerking herinnerden. Een doek, te London van de Zee-Dajaks, droeg zeer merkwaardige menschfiguren. Ook in weefkunst blijkt het Dajaksche werk dus niet zoo zelfstandig te zijn, als algemeen vermoed werd.

Naast Borneo mocht ik uit de Timorgroep te Berlijn eene mooie collectie Timor-weefsels vinden, die licht gaven over het weefsel in het Westelijk en Oostelijk deel van dit eiland. Al is aan het licht gekomen dat in het snijwerk van beide deelen belangrijke verschillen voorkomen, zoo bleek dit niet bij het weefsel het geval te zijn.

Geheel onbekend was het, dat in het Oostelijk deel van den Indischen Archipel ook vezels geïkat werden. Dit was alleen van Borneo bekend, maar bleek te Berlijn ook op Timorlaoet en de Aroe-eilanden het geval te zijn.

Trouwens over deze techniek gaf mijn reis veel nieuws! Deze techniek bleek in geheel Melanesië verspreid te zijn; zelfs op Duitsch N.-Guinea kwam een verschoven ornament (zooals de kaïn's limboto bewerkt zijn) op saamgebonden palmbleden voor. Terwijl op de Sangir-eilanden kofu uitsluitend met flottanten inslag versierd wordt, bleek op Mindanao een zeer belangrijke kofu-industrie met prachtige ikat-bewerking te bestaan.

De aanwezigheid van ikatten in het zuiver gebleven Melanesië is mooi aansluitend bij het feit, dat de Timor-groep een beslist centrum van deze weeftechniek is en doet het oude vermoeden, dat aan de Hindoes de ontwikkeling van het Indische weefsel zou verschuldigd zijn, geheel te niet.

Een toestel te London en een complete ikat-collectie uit Kisar te Berlijn gaven nieuw licht, wat betreft de bewerking. Ook bleek te Berlijn, dat er op Kisar een interessante gordelweverij moet bestaan, waarvan de vele gordels in de Timor-groep afkomstig zijn. Eerst werd vermoed, dat dit Boegineesch werk was, met kaarten geweven, doch dit schijnt onjuist te zijn. Die gordels worden op een gewoon weeftoestel van klein formaat gemaakt.

Foto's en rubbings.

Van de ten onzent ontbrekende voorwerpen zijn door mij foto's gemaakt naar 227 exemplaren, benevens ongeveer 100 rubbings en schetsen.

Bewerking van het verkregen studiemateriaal.

Het Koloniaal Museum te Haarlem heeft zich voorgenomen een reeks van beknopte monografieën van Indische kunstnijverheid te doen verschijnen, gebaseerd op het materiaal in de Nederlandsche en de door mij bezochte collecties.

Als eerste nummer verschijnt binnenkort „Het Weefsel in den Indischen Archipel“, met 40 illustraties in autotypie buiten den tekst benevens 14 zincografische afbeeldingen in den tekst ¹. Succesievelijk zullen op dergelijke wijze behandeld worden: het bamboe-snijwerk, kralen- en vlechtwerk, pottenbakkerij, batik en plangi, beeldsnijwerk.

Aanvankelijk zullen deze als Bulletin uitgegeven worden om, wanneer na eenige jaren de serie voltooid is, tot een boekdeel saamgevoegd te worden, dat aldus een overzicht van de voornaamste verschijningen op O. Indisch kunstnijverheidsgebied kan geven, voor zoover deze in Europa bestudeerd kunnen worden.

Daar deze monografieën van beknopten aard moeten zijn — eene beperking, die voorgeschreven wordt door de geldmiddelen van het Koloniaal Museum — lijkt het mij zeer wenschelijk voor het bamboe-ornament der Dajaks een uitzondering te maken en deze in den vorm van mijn „Timoreesch Snijwerk en Ornament“ te behandelen, waarnaar in de beknopte monografie van het bamboe-snijwerk in den Indischen Archipel kan verwezen worden.

Een belangrijk materiaal staat mij hiertoe ten dienste, dat aantoonst, welk een schitterende serie van ornamenten op dit eiland aanwezig is eene rijkdom in versiering, die zelfs op het Europeesche kunstgebied geen gelijke kan vinden.

Als leerstof voor onderwijs in huisvlijt kan een dergelijke uitgaaf van waarde zijn.

Leiden, 12 Nov. 1903.

¹ Thans verschenen als Bulletin Kol. Museum N° 29 (Dec. 1903).

Red. d. Bijdr.